

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA BADIY SAN'ATLARNING O'RNI VA QO'LLANILISHI

Mirag'zamova Mohira

ChDPU Gumanitar fanlar fakulteti

o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

mohidonimiragzamova@gmail.com

Raxmonova Nafisa Ozodbekovna

Annotatsiya: Mazkur maqola Alisher Navoiy ijodida qo'llanilgan badiiy san'atlar, ularning turlari va qo'llanilgan o'rinlari haqida ma'lumotlar beriladi. Shoir qaysi badiiy san'atdan qaysi g'azalida foydalangani va ularning tahlillari qandayligi ko'rsatib o'tilgan. Bundan tashqari g'azallaridan namunalar ham keltirilgan. Navoiy barcha g'azallarining deyarli har bir satrida turli xil she'riy san'atlarni qo'llashga harakat qilgan va shu san'atlarni mahorat bilan ocha olgan. Misol sifatida, maqolada Navoiy g'azaliyotida qo'llanilgan tarsi san'ati va uning tahlili berilgan.

Kalit so'zlar: mumtoz poetika, ilmi bade', lafziy san'atlar, ma'naviy san'atlar, qorishiq san'atlar, aruz, sanoyi, g'azal.

Абстракт: Данная статья использована в творчестве Алишера Навои даются сведения об искусствах, их видах и местах использования. Показано, какие художественные искусства в какой газели использовал поэт, и их анализ. Кроме

того, приведены примеры газелей. Практически в каждой строке всех своих газелей Навои старался использовать различные поэтические искусства и умело раскрывал эти искусства. В качестве примера в статье представлено искусство тарси, используемое в газели Навои, и его анализ.

Ключевые слова: классическая поэтика, наука, словесное искусство, духовное искусство, смешанные искусства, арус, индастриал, газель.

Abstract: This article is used in the work of Alisher Navoi information is given about the arts, their types and places of use. It is shown which artistic arts the poet used in which ghazal and how they were analyzed. In addition, examples of ghazals are also given. Navoi tried to use various poetic arts in almost every line of all his ghazals and was able to reveal these arts skillfully. As an example, the article presents the art of tarsi used in Navoi's ghazal and its analysis.

Key words: classical poetics, science, verbal arts, spiritual arts, mixed arts, arus, industrial, ghazal

KIRISH

Mumtoz adabiyotimizning buyuk namoyondasi Alisher Navoiyning adabiy merosi juda ham boy bo'lib, uning asarlarini lingvistik jihatdan tahlil qilish eng muhim jihat hisoblanadi. Bugungi kunda navoiyshunoslik juda ham rivojlanib kundan kunga taraqqiy etib bormoqda. Alisher Navoiy asarlarini matniy, lisoniy, falsafiy va badiiy jihatdan o'rganish hamda tahlil qilish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, uning asarlarida qo'llanilgan she'riy san'atlarni teran anglash va tahlil qilish adabiyot sohasida ulkan imkoniyatlarni olib keldi. Alisher Navoiy ilmi bade'ga oid biror bir maxsus asar yozmagan bo'lsa-da, u o'zining “Majolis un - nafois”, “Xamsa”, “Mahbub ul-qulub”,

“Muhokamat ul lug‘atayn” va boshqa asarlarida bu san‘at haqida qisman eslab o‘tadi. Ushbu asarlardagi she‘riy san‘atlar haqidagi qaydlarda Navoiyning Sharq mumtoz poetikasi, ayniqsa ilmi bade‘ni mukammal bilganligini hamda bu yo‘nalishni chuqur anglaganligini yaqqol sezish mumkin. Navoiy o‘zining tilshunoslik sohasiga doir asarlarida ilmi bade‘ga doir ba‘zi istiloh va atamalar sharhiga to‘xtalib, o‘z qarashlarini bayon etadi. Xususan, tarsi’ san‘atiga to‘xtalar ekan, “Muhokamat ul-lug‘atayn”da shunday yozadi: “Tarsi’ san‘atikim, matla’dan o‘zga baytda bo‘la olmas, ul qasidaning agarchi mustaxraj matla’i rostdur, ammo asli matla’da avvalgi misraning bir lafzida takalluf qilibdur va matla’i budurkim, bayt: Safoi safvati ro‘yat birext obi bahor,

Havoi jannati ko‘yat bibext mushki tator.

(Mazmuni: Pokiza yuzingning sofligi bahor suvini to‘kdi. Jannatdek manzilingning havosi xushbo‘y hid taratdi). [<https://fayllar.org/5-mavzu-navoiy-ijodida-badiiy-sanatlar.html>] Alisher Navoiy g‘azallarining badiiy qimmatligi shundaki, u tasvir vositalari va san‘atlardan amaliyotda aniqroq hamda samaraliroq foydalangan. Uning lirikasida yuzdan ortiq badiiy san‘atlar qo‘llanilgan bo‘lib, bu shoirning naqadar yuksak tafakkur egasi ekanligidan dalolatdir. Shoirning bu tamoyilini quyidagi holatlarda ko‘rishimiz mumkin:

Birinchidan, Navoiy ijodida qo‘llanilgan badiiy san‘atning usuli, she‘rning mavzui va uslubining qaysi turga mansubligi (tavsifiy, tasviriy, izhor, aralash) bilan aloqadorligi. Misol uchun, biror bir san‘at g‘azalning boshidan oxirigacha yetakchilik qilishi mumkin.

Ikkinchidan, aksincha bo‘lib, bitta she‘rda o‘nlab san‘atlarni uchratish mumkin va ular misralarda navbati bilan o‘zgarib boradi.

Uchinchidan, ba‘zi g‘azallarda bir nechta badiiy san‘atlar qo‘shilib, murakkab shaklda ishlatilishi mumkin (ba‘zan bir bayt doirasida).

To‘rtinchidan, ba‘zi hollarda shoir muayyan baytda bir san‘atni yetakchidek ko‘rsatsada, uning asl mohiyatini boshqa san‘atlar yordamida aniqroq ifodalagan.

Beshinchidan, shoir qaysi bir san'atni qanday janr yoki maqsadda qo'llamasin, har doim qat'iy tanosib talablari asosida ish ko'radi. Ma'no, tasvir va tasvir unsurlarining o'zaro mantiqiy mutanosibligi uning poetik tizimi uchun temir qonundir. Yuqorida ta'kidlanganidek, mumtoz she'riyatga xos badiiy san'atlar mohiyat e'tibori bilan uch guruhga ajratiladi: 1. Lafziy san'atlar. 2. Ma'naviy san'atlar. 3. Mushtarak san'atlar. Lafziy san'atlar nutqning ifoda usuli, xususan so'z shakli bilan aloqador san'atlar bo'lib, Atoulloh Husayniy ular sirasiga tarsi', tajnisli tarsi', tajnis, radd (qaytarish) san'ati va uning turlari, qalb va uning turlari, saj', tashtir, tajziya, tasri', tasmit, aks, tardid, tashri', zulqofiyatayn, tavshih, talavvun, mulamma', muqatta', muvassal, jam' ul-huruf, mudavvar, mushokala va boshqa san'atlarni kiritadi. Lavziy san'atlar shoir fikrini yuksak badiiy shaklda ifodalaydi. [Hojiahmedov A. 1998. 4- bet.] “Xazoyin ul-maoniy”da radd ul-matla' san'ati asosida yozilgan 35 ga yaqin g'azal mavjud bo'lib, shulardan 31 tasida radd ul-matla'ning birinchi ko'rinishi, qolganlarida esa matla'dagi birinchi misraning ikkinchi bayt tarkibida takrorlanib kelishiga asoslangan ko'rinishi qo'llanilgan. Radd ul-matla'ning birinchi ko'rinishiga Navoiyning quyidagi matla'li g'azalini misol tariqasida keltirish mumkin:

Kechti umrum naqdi g'aflat birla nodonlig'da hayf,

Qolg'ani sarf o'ldi anduh-u pushaymonlig'da hayf.

Maqta': Ey Navoiy, voqif erman xalqdin, bori mening Kechti umrum naqdi g'aflat birla nodonlig'da hayf. [A. Navoiy “G'aroyib us-sig'ar”, 303-g'azal] Radd ul-matla'ning Alisher Navoiy ijodidagi ikkinchi ko'rinishiga esa misol tariqasida quyidagi g'azalni keltirish mumkin:

Otashin gul bargidin xil'atki jononimdadur,

Xil'at ermas, ul bir o'tdurkim, mening jonimdadur.

Otashin la'lidururkim, anda muzmar bo'ldi jon,

Otashin gulbargidan xil'atki jononimdadur. [A. Navoiy “Badoyi’ ul-vasat”, 194-g‘azal] Ushbu g‘azalda Navoiy yorning libosini mubolag‘a tarzda “otashin gul bargidin” deb tasvirlaydi va oshiqning ruhiy holatini tasvirlash maqsadida boshqa badiiy san’atlar tashbih va ruju’dan ham ustalik bilan foydalanadi. Agar g‘azalni tahlil qiladigan bo‘lsak, birinchi misrada yor libosi cho‘g‘dek qizil gul bargiga, ikkinchi misrada ruju’ san’ati qo‘llanilib, ushbu fikrni rad etadi hamda undada kuchliroq va mubolag‘aliroq bo‘lgan tashbih san’atidan foydalanadi: yorning egnidagi xil’at bu libos emas, balki oshiqning joniga tushgan o‘t - alangadir. Uchinchi misrada so‘zlar ma’nodorligi yanada ortadi: go‘zalning libosi cho‘g‘dek la’l bo‘lib, uning ichiga oshiqning vujudi, joni yashiringan. Shunga ko‘ra, oxirgi misrada birinchi misra takrorlanib, ushbu fikrni yanada ta’kidlagandek tasavvur hosil qiladi.

XULOSA

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Alisher Navoiy badiiy san’atning ko‘plab turlaridan ustalik bilan foydalangan hamda o‘z g‘azallarining ma’noli, jozibali va mukammal bo‘lishini ta’minlagan. Navoiy ijodida qo‘llanilgan badiiy san’atlarni o‘rganish shoir badiiy tafakkurining salohiyati, ona tilining cheksiz go‘zalliklaridan foydalanish iqtidorini ochib berishda muhim kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hojiahmedov A. She’riy san’atlar va mumtoz qofiya, Sharq, -T., 1998. 4-bet.
2. Husayniy A. “Badoyi us-sanoyi”. (Forschadan A. Rustamov tarjimasini). - Toshkent.: O‘zbek tili va adabiyoti, 1981
3. Y.Is’hoqov “So‘z san’ati so‘zligi” Toshkent “O‘zbekiston” 2014-y
4. <https://fayllar.org/5-mavzu-navoiy-ijodida-badiiy-sanatlar.html>